

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΜΕ ΘΕΜΑ

ΦΥΛΟ, ΧΡΗΜΑ ΚΑΙ ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ

9-11 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 2005

Ήβη Δασκαλάκη

Θεματική Ενότητα: Εργασία και Έμφυλες Ταυτότητες

Τίτλος Ανακοίνωσης:

*Νοικοκυριό, Έμφυλες Ταυτότητες και Ευέλικτα Μοντέλα
Εργασίας:*

Η Περίπτωση των Ελλήνων Τσιγγάνων ενός Καταυλισμού στην Αθήνα

Η ομιλία μου επικεντρώνεται σε έμφυλες πρακτικές που αλληλοσχετίζονται με την οικιακή και εξω-οικιακή εργασία και λειτουργούν ως δείκτες ταυτοτήτων και ταυτόχρονα ως φορείς πολιτισμικών συμφραζομένων. Το εθνογραφικό υλικό αφορά έναν πληθυσμό Ελλήνων Τσιγγάνων μόνιμα εγκατεστημένων σε καταυλισμό στην ευρύτερη περιοχή του Ολυμπιακού Σταδίου της Αθήνας όπου διεξήγαγα δεκαπεντάμηνη επιτόπια έρευνα και στον οποίο δίνω το ψευδώνυμο *Γειτονιά*. Πιο συγκεκριμένα, προσεγγίζοντας τις ιθαγενείς έννοιες του ‘καλού νοικοκύρη’ και της ‘καλής νοικοκυράς’ η ομιλία εστιάζει στη διασύνδεση έμφυλων ταυτοτήτων με ευέλικτα μοντέλα εργασίας τα οποία οργανώνονται στη βάση αυτού που ονομάζω νοικοκυριό-εκτεταμένη οικογένεια στον καταυλισμό της *Γειτονιάς*. Αυτά τα μοντέλα εργασίας σχετίζονται με στρατηγικές άντλησης εισοδημάτων και ελαχιστοποίησης δαπανών οι οποίες ενεργοποιούν σύνθετες έμμισθες και άμισθες δραστηριότητες και αφορούν τόσο στην οικιακή όσο και στην εξω-οικιακή απασχόληση. Η πολυλειτουργικότητα και η ευελιξία των σχημάτων αυτών εργασίας στηρίζονται στις αρχές της *αλληλοστήριξης* και της *αλληλοκάλυψης*, ή αλλιώς στους τρόπους με τους οποίους άνδρες και γυναίκες διαφορετικών ηλικιών διαχειρίζονται και προσφέρουν το χρόνο τους στα καθήκοντα της συγγένειας.

Οι Τσιγγάνοι της Γειτονιάς, η Εργασία και το Νοικοκυριό—Εκτεταμένη Οικογένεια

Η *Γειτονιά* ήταν ένας καταυλισμός με είκοσι-δύο παράγκες και είκοσι-τέσσερεις πυρηνικές οικογένειες Ελληνόφωνων Τσιγγάνων που όλες ανήκαν σε έξι ανδροπατροπλευρικές εκτεταμένες οικογένειες οι οποίες συνδέονταν μεταξύ τους με δεσμούς συγγένειας. Ο καταυλισμός κατοικήθηκε σταδιακά εδώ και σαράντα χρόνια από Τσιγγάνους οι οποίοι διατείνονται ότι κατάγονται από τη Χαλκίδα και για τον λόγο αυτό αποκαλούν τους εαυτούς τους εκτός από Έλληνες Τσιγγάνους και Χαλκιδάιους. Μολονότι ο καταυλισμός βρισκόταν σε μία αραιοκατοικημένη περιοχή του Αμαρουσίου ήταν αρκετά κοντά σε κατοικίες μη Τσιγγάνων με τους οποίους οι Τσιγγάνοι της *Γειτονιάς* υποστήριζαν πως είχαν σχετικά καλές σχέσεις γειτονιάς. Σε αντίθεση, οι κάτοικοι της *Γειτονιάς* ήταν σε συνεχή τριβή και ανταγωνισμό με τους Αλβανούς Τσιγγάνους που άρχισαν να εγκαθίστανται από το 1990 σε σπίτια και παράγκες στην ευρύτερη περιοχή του Ολυμπιακού σταδίου. Να προσθέσω εδώ, πως εξ' αιτίας της κοντινής απόστασης του καταυλισμού της *Γειτονιάς* με το Ολυμπιακό στάδιο της Αθήνας και τη συγκυρία των Ολυμπιακών αγώνων οι κάτοικοί του εξαναγκάστηκαν κατόπιν επίτευξης συμφωνίας με το Δήμο Αμαρουσίου και τους *Γιατρούς του Κόσμου* να μετεγκατασταθούν σε άλλες περιοχές της Αττικής.

Κύρια επαγγελματική δραστηριότητα των Τσιγγάνων της *Γειτονιάς* ήταν το νόμιμο ή παράνομο εμπόριο οπωροκηπευτικών (νόμιμο εννοώ με άδεια για πάγκο σε λαϊκές αγορές και παράνομο το εμπόριο στο δρόμο ή σε λαϊκές αγορές χωρίς νόμιμη άδεια). Όμως σημαντικό μέρος των εισοδημάτων τους προερχόταν από έναν εξαιρετικά ευέλικτο τρόπο άντλησης χρημάτων μέσω διαφορετικών και πολυεπίπεδων δραστηριοτήτων στις οποίες συμμετείχαν όλα τα μέλη των εκτεταμένων οικογενειών, άνδρες και γυναίκες, καθώς και παιδιά ηλικίας από τεσσάρων ετών και πάνω. Ενδεικτικά αναφέρω το καθημερινό—παράνομο συνήθως—εμπόριο μικροαντικειμένων, κυρίως ειδών οικιακής χρήσης και ρουχισμού, το εποχικό εμπόριο, όπως το εμπόριο Χριστουγεννιάτικων δέντρων και χαρταετών, την προσφορά υπηρεσιών, όπως η ψαθοπλεκτική και η έμμισθη οικιακή εργασία, και σε κάποιες περιπτώσεις την εξαρτημένη εργασία, όπως η εργασία σε εργοστάσιο ή βιοτεχνία.

Όμως, στις βασικές οικονομικές δραστηριότητες των μελών των εκτεταμένων οικογενειών συγκαταλέγονταν και άμισθες οικιακές και εξω-οικιακές εργασίες που που αποσκοπούσαν στην μείωση των δαπανών και τη μεγιστοποίηση του

οικονομικού οφέλους για την εκτεταμένη οικογένεια. Τέτοιες εργασίες ήταν μεταξύ άλλων η εξασφάλιση παροχών, νερού και ηλεκτρικού (καθώς στον καταυλισμό δεν υπήρχε δίκτυο υδροδότησης και ηλεκτροδότησης), το κόψιμο ξύλων για το μαγείρεμα και τη θέρμανση, η εξεύρεση υλικών για το χτίσιμο των παραγκών και τη συντήρησή τους, η συντήρηση και η επισκευή των αυτοκινήτων ή φορτηγών και των ηλεκτρικών συσκευών.

Η πολυλειτουργικότητα¹ που χαρακτηρίζει τις οικονομικές δραστηριότητες των Τσιγγάνων της Γειτονιάς αφορά από τη μία πλευρά στον τύπο, τον τόπο και το χρόνο της επιτέλεσης της εργασίας και από την άλλη πλευρά στην δυνατότητα εντατικοποίησης της εργασίας, τη σύνθεση και την οργάνωση του ανθρώπινου δυναμικού. Η πολυλειτουργικότητα αυτή γίνεται εφικτή μέσα από ευέλικτα σχήματα εργασίας, καταμερισμένα στο εσωτερικό της εκτεταμένης οικογένειας με βάση το φύλο και την ηλικία και περιλαμβάνουν δραστηριότητες που εμπίπτουν όχι μόνο στη σφαίρα του οικονομικού αλλά και στη σφαίρα του οικιακού. Εδώ, η φροντίδα του οικιακού χώρου, η έμμισθη εργασία και η οικογένεια αποτελούν πεδία δραστηριοτήτων τα οποία εισχωρούν το ένα στο άλλο σε τέτοιο βαθμό που δεν θα μπορούσαν να μελετηθούν ξεχωριστά.

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά συνδέονται μ'έναν τύπο συγγένειας που οργανώνεται στη βάση του νοικοκυριού–εκτεταμένης οικογένειας. Το νοικοκυριό–εκτεταμένη οικογένεια ορίζεται εδώ ως η κεντρική πολιτική οντότητα όπου οι υποχρεώσεις της συγγένειας οργανώνονται σ' ένα ανδροπατροτοπικό μοντέλο σύνθετης οικιακότητας. Αποτελεί δηλαδή αυτό που οι Loizos και Papataxiarchis (1991β) περιγράφουν ως ένα πλέγμα κοινωνικών σχέσεων και ταυτόχρονα πεδίο κοινωνικών και οικονομικών δραστηριοτήτων μέσω των οποίων συντελείται η διαπραγμάτευση της συγγένειας. Επιπρόσθετα, οι ατομικές πρακτικές εμπλέκονται με πρακτικές εκπλήρωσης συγκεκριμένων καθηκόντων που απορρέουν από τις

¹ Πρόσφατες εθνογραφικές έρευνες στην Ευρώπη αποδεικνύουν ότι οι Τσιγγάνικοι πληθυσμοί που ζουν σε διαφορετικές χώρες, αλλά και μέσα στα πλαίσια των εθνικών συνόρων, διαφοροποιούνται σημαντικά μεταξύ τους σε πολλούς τομείς της οικονομικής τους ζωής. Για παράδειγμα, σε αντίθεση με τους Τσιγγάνους και τους Ταξιδευτές της Βρετανίας (Okely, 1983) που αποφεύγουν την εξαρτημένη εργασία, αρκετοί Τσιγγάνοι των χωρών της πρώην Ανατολικής Ευρώπης, όπως οι Ρομ της Ουγγαρίας (Stewart, 1997), προτιμούν την έμμισθη απασχόληση και δουλεύουν σε εργοστάσια ή κατέχουν σημαντικές θέσεις στις δημόσιες υπηρεσίες. Όμως, ανεξάρτητα από το είδος της κύριας οικονομικής απασχόλησης, τόσο η πολυλειτουργικότητα και όσο η ευελιξία χαρακτηρίζουν τις οικονομικές δραστηριότητες διαφορετικών Τσιγγάνικων πληθυσμών (Liégeois, 1994; Okely, 1983), ακόμα και στις περιπτώσεις που επιλέγουν την έμμισθη απασχόληση (Stewart, 1997).

υποχρεώσεις της συγγένειας και η θεώρηση του εαυτού επιτυγχάνεται μόνο υπό το πρίσμα των συγγενειακών σχέσεων (Παπαταξιάρχης και Παραδέλλης, 1998).

Οι έμφυλες διαστάσεις των πρακτικών αυτών και ο βαθμός αλληλοσχέτισής τους με τις υποχρεώσεις της συγγένειας βρίσκουν έκφραση στις ιθαγενείς έννοιες της ‘καλής νοικοκυράς’ και του ‘καλού νοικοκύρη’.

‘Καλή Νοικοκυρά’, ‘Καλός Νοικοκύρης’ και Εργασία

Στο σώμα της βιβλιογραφίας για τους Τσιγγάνους (Williams, 2003; Gay y Blasco, 1999; Stewart, 1997; Okely, 1983) γίνεται συχνά αναφορά στους τρόπους με τους οποίους διαφορετικοί Τσιγγάνικοι πληθυσμοί συντηρούν και αναπαράγουν τη διαφορετικότητά τους μέσα από την αντίστιξη εκφράσεων «Τσιγγανότητας» με κυρίαρχες αντιλήψεις και πρακτικές. Όμως, στη συγκεκριμένη περίπτωση η εθνογραφική έρευνα μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως οι Τσιγγάνοι της *Γειτονιάς* οικειοποιούνται μία ιδιαίτερα ισχυρή αξία—σύμφωνα με τους εθνογράφους της Ελλάδας²—για τον μη Τσιγγάνικο πληθυσμό, αυτή της «νοικοκυροσύνης» και την επανασηματοδοτούν προκειμένου να διαπραγματευθούν τη διαφορετικότητά τους.

Επιπρόσθετα, τα αποτελέσματα πρόσφατων εθνογραφικών μελετών σε πληθυσμούς Τσιγγάνων, όπως οι Ρομ της Ουγγαρίας που ερευνά ο Stewart (1997), καταδεικνύουν τις πρακτικές του «μοιράζεσθαι» (sharing) ως κύριο όχημα αναπαραγωγής πολιτικών συγγένειας, αλλά και ανισοτήτων μεταξύ των δύο φύλων, που υπαγορεύονται από την αρχή της ισότητας μεταξύ των ανδρών/αδελφών. Αντίθετα, για τους Τσιγγάνους της *Γειτονιάς* η αξία της «νοικοκυροσύνης» αποτελεί κεντρικό σημείο αναφοράς στη διαπραγμάτευση ιεραρχικών σχέσεων μέσα στην εκτεταμένη οικογένεια, τόσο μεταξύ ανδρών και γυναικών όσο και ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες διαφορετικών ηλικιών.

Για να εκτιμήσουμε τις ιθαγενείς έννοιες της «νοικοκυροσύνης» στο επίπεδο της συγκρότησης και της διαπραγμάτευσης συλλογικών εμπειριών του «ανήκειν» και συνειδήσεων της διαφορετικότητας θα πρέπει να κατανοήσουμε το πλαίσιο στο οποίο οι έννοιες αυτές νοηματοδοτούνται. Τρία κεντρικά σημεία συνθέτουν το πλαίσιο αυτό: α) οι στερεοτυπικές αντιλήψεις του μη Τσιγγάνικου πληθυσμού για τον «βρώμικο», τον «περιπλανώμενο», τον «κλέφτη» ή τον «τεμπέλη» Τσιγγάνο, β) η

² Παπαταξιάρχης και Παραδέλλης, 1998; Hirschon, 1993; Loizos και Papataxiarchis, 1991α; Salamon και Stanton, 1986; Dubisch, 1986; Danforth, 1983; Du Boulay, 1974; Campbell, 1964; Friedl, 1962

έντονα ανταγωνιστική σχέση των κατοίκων του καταυλισμού με τους Αλβανούς Τσιγγάνους γείτονές τους, και γ) ο διαφαινόμενος—κατά την περίοδο της επιτόπιας έρευνας—κίνδυνος της μετεγκατάστασής τους λόγω των Ολυμπιακών αγώνων του 2004.

Μέσα λοιπόν από την οικειοποίηση και την επανασηματοδότηση της αξίας της «νοικοκυροσύνης» οι Τσιγγάνοι της *Γειτονιάς* δίνουν έμφαση στην παραστασιακή επιτέλεση έμμισθων εργασιών και άμισθων δραστηριοτήτων που σχετίζονται με τη συντήρηση του οικιακού χώρου και την καθαριότητα. Η μελέτη της Gay y Blasco (1999) για τους Τσιγγάνους της Μαδρίτης αναδεικνύει τη σημασία της παραστασιακής επιτέλεσης έμφυλων ρόλων στη συγκρότηση ενός συλλογικού «Τσιγγάνικου» εαυτού. Και στην περίπτωση των Τσιγγάνων της *Γειτονιάς*, ενσώματες πρακτικές με έντονα έμφυλο παραστασιακό περιεχόμενο παίζουν κυρίαρχο ρόλο στη συγκρότηση συλλογικών ταυτοτήτων. Οι πρακτικές αυτές υποστηρίζονται στον καθημερινό λόγο από τη ρητορική της «νοικοκυροσύνης». Πρόκειται δηλαδή για εμφατικά λεκτικά σχήματα που αναδεικνύουν τη σημασία της τελετουργικής επίδειξης των εργασιών αυτών και προσδίδουν γόητρο στα άτομα που τις επιτελούν.

Κατ'αυτόν τον τρόπο, επιδιώκουν να αναστρέψουν τις στερεοτυπικές αντιλήψεις των μη Τσιγγάνων για τον «βρώμικο», «περιπλανόμενο», «κλέφτη» ή «τεμπέλη» Τσιγγάνο, αντιπαραβάλλοντας την εικόνα ενός «καθαρού», «εργατικού» και «μόνιμα εγκατεστημένου» Τσιγγάνου. Παράλληλα, αντιδιαστέλουν την δική τους 'θετική' εικόνα του συλλογικού 'εαυτου' με την 'αρνητική' εικόνα διαφορετικών Τσιγγάνικων πληθυσμών, ενώ διαπραγματεύονται τόσο ομοιότητες όσο και διαφορές με σημαντικούς 'Άλλους'— κυρίως τους Αλβανούς Τσιγγάνους γείτονές τους και τους Έλληνες μη Τσιγγάνους. Επίσης, όσον αφορά στον διαφαινόμενο κίνδυνο της μετεγκατάστασής τους φαίνεται να θέτουν συμβολικά την προϋπόθεση της μόνιμης εγκατάστασης ως βασικό όρο με τον οποίο προτίθενται να διαπραγματευθούν τη μετοίκησή τους.

Με ιθαγενείς όρους, η αξία της «νοικοκυροσύνης» αφορά στους τρόπους αναπαραγωγής αντιλήψεων και πρακτικών που συνδέονται με την οργάνωση ευέλικτων σχημάτων εργασίας στο εκτεταμένο νοικοκυριό. Οι έννοιες του 'καλού νοικοκύρη' και της 'καλής νοικοκυράς' σχετίζονται με την ικανότητα ανδρών και γυναικών να φέρουν σε πέρας συνδιαστικά και συμπληρωματικά οικιακές και εξω-

οικιακές εργασίες. Ταυτόχρονα όμως, οι έννοιες αυτές αποτελούν σημείο αναφοράς έμφυλων πρακτικών αλλά και πρακτικών συγγένειας στη βάση των οποίων αξιολογείται ο εαυτός.

Στη *Γειτονιά*, η απόδοση του χαρακτηρισμού μιας γυναίκας ως ‘καλή νοικοκυρά’ ισοδυναμεί με μια θετική αποτίμηση της συνεισφοράς της, πρωτίστως με όρους σωματικού μόχθου και δευτερευόντως με όρους χρηματικής συνεισφοράς, που κυρώνει την ηθική της υπόσταση μέσα στην οικογένεια. Στην προκειμένη περίπτωση, ‘καλή’ δεν είναι απαραίτητα η ‘έμπειρη’ νοικοκυρά, αλλά εκείνη που σύμφωνα με τους κατοίκους του καταυλισμού, «θα κοπιάσει» και «θα ιδρώσει για την οικογένειά της». Είναι επίσης, η άξια, η μεθοδική και η οργανωτική γυναίκα, εκείνη που καθημερινά θα μεριμνήσει για τη συντήρηση της οικιακής ομάδας και τη φροντίδα των μελών της. Θα επιτελέσει δηλαδή εργασίες, συχνά υπό συνθήκες ανταγωνισμού, μεταξύ των γυναικών του καταυλισμού που δημιουργούν η έλλειψη νερού και υποδομών, εργασίες που αποσκοπούν στην τάξη και την καθαριότητα, όπως το σκούπισμα, το σφουγγάρισμα το πλύσιμο και το μαγείρεμα με τρόπο που να αποδεικνύει τη σωματική της καταπόνηση. Είναι όμως και εκείνη, που ταυτόχρονα θα συνεισφέρει μέσα από την έμμισθη εργασία, συνήθως το παράνομο εμπόριο μικροαντικειμένων ή την έμμισθη οικιακή εργασία, στα καθημερινά έσοδα της οικογένειας. Παράλληλα, θα φέρει σε πέρας εργασίες, όπως το κόψιμο των ξύλων και την περιποίηση του μπιστανιού, που στοχεύουν στη ελαχιστοποίηση των καθημερινών εξόδων του εκτεταμένου νοικοκυριού.

Παρόμοιοι όροι συνεισφοράς στα καθήκοντα της συγγένειας χαρακτηρίζουν και τον άνδρα ‘καλό νοικοκύρη’. Εδώ όμως, σε αντίθεση με τη γυναίκα, η συνεισφορά του άνδρα με όρους σωματικού μόχθου συνδέεται πρωτευόντως με την εργασία του στο πεδίο του οικονομικού και δευτερευόντως με την εργασία του στο πεδίο του οικιακού. ‘Ο καλός νοικοκύρης’ είναι ο «υπεύθυνος» και ο «εργατικός» άνδρας που κύριο μέλημά του έχει να συνεισφέρει με την εργασία του στα εισοδήματα της οικογένειας και αν είναι δυνατό να στηρίξει οικονομικά τα μέλη της. Ιδανικά, ‘ο καλός νοικοκύρης’ είναι ο άνδρας που μεγαλώνοντας θα μπορεί να προσφέρει οικονομική στήριξη όχι μόνο στα παιδιά και τα εγγόνια του, αλλά και στους αδελφούς του και τις οικογένειές τους. Ταυτόχρονα είναι εκείνος που καταφέρνει με την εργασία του να ελαχιστοποιήσει κάθε λογής κόστη που αποσκοπούν στη συντήρηση και τη φροντίδα της εκτεταμένης οικιακής ομάδας, όπως για παράδειγμα

το χτίσιμο και τη συντήρηση των παραγκών, τη συντήρηση ή την επισκευή του φορτηγού και των ηλεκτρικών συσκευών.

Παρ' όλα αυτά, για λόγους που συνδέονται με δυσμενείς οικονομικές συνθήκες, τα τελευταία χρόνια οι άνδρες του καταυλισμού χωρίς άδεια μικροπωλητή αντιμετώπιζαν σημαντικές δυσκολίες στο γυρολογικό εμπόριο, εξ' αιτίας της αύξησης των ελέγχων και του κινδύνου κατάσχεσης των εμπορευμάτων τους, καθώς και λόγω του αυξημένου ανταγωνισμού από παρόμοιες δραστηριότητες οικονομικών μεταναστών. Οι δυσκολίες αυτές κατέστησαν την εξω-οικιακή εργασία των γυναικών απαραίτητη για την καθημερινή επιβίωση των κατοίκων της *Γειτονιάς*. Η ανάγκη της γυναίκας να αναζητήσει καθημερινή εργασία εκ πρώτης όψεως φαίνεται να κλονίζει τα πρότυπα της γυναίκας-νοικοκυράς που τη θέλει να δίνει προτεραιότητα στη συντήρηση της οικιακής ομάδας και τη φροντίδα όλων των μελών της και του άνδρα-νοικοκύρη με την ικανότητά του να στηρίζει οικονομικά την οικογένεια.

Στην πραγματικότητα, η ευρεία συμμετοχή των γυναικών στην έμμισθη εργασία αφήνει ελεύθερο πεδίο στις γυναίκες να επαναδιαπραγματευθούν ανισότητες με τους άνδρες. Συνυπάρχει όμως και με αντιλήψεις του 'φύλου' και μία ρητορική που τις αναπαράγει, που συνδέουν κατά κύριο λόγο τη γυναίκα με την οικιακή σφαίρα και τον άνδρα με την οικονομική του ισχύ. Στην ουσία, οι τρόποι που γυναίκες και άνδρες κινούνται με ευελιξία ανάμεσα στα δύο πεδία απασχόλησης, του οικιακού και του οικονομικού, τρόποι οι οποίοι υπαγορεύονται από τις αρχές της *αλληλοστήριξης* και της *αλληλοκάλυψης* στην εργασία, συγκαλύπτουν την ελλειμματική θέση των ανδρών που δημιουργείται από την συμμετοχή των γυναικών στην έμμισθη εργασία. Κατά συνέπεια, το σημαντικότερο στοιχείο που χαρακτηρίζει μία 'νοικοκυρά' και ένα 'νοικοκύρη' της *Γειτονιάς* ως 'καλούς'—πέρα από την ικανότητά τους να εκμεταλλεύονται κατά το δυνατόν αποδοτικότερα το χρόνο της εργασίας τους—είναι ο βαθμός ετοιμότητας τους να προσφέρουν αμοιβαία *στήριξη* και *κάλυψη*.

Για παράδειγμα, στο επίπεδο των καθημερινών δραστηριοτήτων, όταν οι περισσότερες γυναίκες της οικογένειας πήγαιναν στις λαϊκές αγορές, κάποιες άλλες—δύο ή τρεις διαφορετικές γυναίκες κάθε φορά—έμεναν στον καταυλισμό για να μαγειρέψουν, να καθαρίσουν και να φροντίσουν τα μικρά παιδιά. Παρομοίως, άνδρες χωρίς μόνιμη απασχόληση, όταν δεν είχαν δουλειά, οδηγούσαν τις γυναίκες και τα παιδιά προς τους τόπους εργασίας τους, λαϊκές ή πλατείες, ή απασχολούνταν σε επισκευές και μικροεπισκευές στον καταυλισμό. Μέσα από την επιτέλεση της αμοιβαίας στήριξης και κάλυψης στην εργασία, η οποία διέπεται από ένα έντονα

έμφυλο παραστασιακό περιεχόμενο, οι κάτοικοι του καταυλισμού διαχειρίζονται το χρόνο τους σε σχέση με την εργασία με τέτοιο τρόπο, ώστε να διασφαλίζεται από τη μία πλευρά η δυνατότητα για μεγιστοποίηση του οικονομικού οφέλους της οικογένειας και από την άλλη να προβάλλεται προς τα έξω η διασύνδεση της γυναίκας-νοικοκυράς με την οικιακή απασχόληση και του άνδρα με οικονομικές δραστηριότητες.

Όμως, οι πρακτικές της αμοιβαίας προσφοράς στήριξης και της κάλυψης στην εργασία δεν έχουν μόνο έμφυλες διαστάσεις, αλλά προσδιορίζονται και από την ηλικία, διαμορφώνοντας έτσι και ομόφυλες ιεραρχικές σχέσεις στην εκτεταμένη οικογένεια. Παραδείγματος χάριν, και οι έξι οικογένειες στη *Γειτονιά* είχαν τουλάχιστον έναν άνδρα μέλος τους που είχε σταθερό καθημερινό εισόδημα από νόμιμη οικονομική δραστηριότητα (άδεια για πάγκο με οπωροκηπευτικά σε λαϊκές αγορές). Συνήθως επρόκειτο είτε για τον πατέρα-κεφαλή της οικογένειας είτε για τον μεγαλύτερο γιο. Ο ‘καλός νοικοκύρης’ στην περίπτωση αυτή είναι ο πατέρας που θα προσφέρει εργασία έναντι αμοιβής στα αρσενικά παιδιά και εγγόνια του, ή ο μεγαλύτερος γιος στα δικά του παιδιά, στους αδελφούς ή στα ανήψια του. Από την άλλη πλευρά, το είδος της εργασίας που θα προσφέρουν οι συγγενείς στο σχήμα αυτό, όπως αν θα βοηθήσουν στις πωλήσεις, στις προμήθειες, ή στην προετοιμασία των προϊόντων, που ταυτόχρονα τους καθιστά και ‘καλούς νοικοκυραίους’, εξαρτάται από τη θέση τους στην οικογένεια και την ηλικία τους.

Η *αλληλοϋποστήριξη* και η *αλληλο κάλυψη* μεταξύ των μελών της εκτεταμένης οικογένειας γίνεται ακόμη πιο έντονη κατά την κρίσιμη περίοδο του εποχικού εμπορίου, την πιο επικερδή απ’όλες τις οικονομικές δραστηριότητες των κατοίκων της *Γειτονιάς*, που απαιτεί τη συνεργασία των ανδρών και γυναικών διαφορετικών ηλικιών σε πολλά διαφορετικά επίπεδα. Να δούμε το παράδειγμα του εποχικού εμπορίου της περιόδου των Χριστουγέννων. Σ’ένα πρώτο στάδιο συλλέγονται τα χρήματα (είτε με τη μορφή δανεισμού από τα μέλη της εκτεταμένης οικογένειας, είτε με τη μορφή ενός ποσοστού συνεισφοράς) που θα αποτελέσουν το κεφάλαιο για την αγορά μεγάλης ποσότητας δέντρων και Χριστουγεννιάτικων ειδών, προκειμένου να επιτευχθεί η χαμηλότερη δυνατή τιμή συμφωνίας. Αφού αγορασθούν οι προμήθειες και μεταφερθούν στον καταυλισμό από τους μεγαλύτερους σε ηλικία άνδρες, θα ακολουθήσει το ξεδιάλεγμα και το καθάρισμα των εμπορευμάτων από τις γυναίκες και τα παιδιά. Στη συνέχεια, καταμερίζονται τα εμπορεύματα και οργανώνονται τα

διαθέσιμα μέσα μεταφοράς και το ανθρώπινο δυναμικό της οικογένειας σε ομάδες, οι οποίες θα καταλάβουν σημεία πώλησης σε διαφορετικές συνοικίες.

Συνήθως οι μεγαλύτεροι άνδρες και γυναίκες δουλεύουν στα σημεία πώλησης και τα φυλάσσουν με βάρδιες ενώ, περιφερειακά γυναίκες μικρότερης ηλικίας και παιδιά πουλάνε Χριστουγεννιάτικα λουλούδια και στολίδια. Παράλληλα, άλλοι άνδρες φροντίζουν για την ανανέωση των προμηθειών ή παραμένουν στο χώρο του καταυλισμού κάνοντας τις απαιτούμενες προεργασίες για την ανανέωση των εμπορευμάτων και άλλες γυναίκες—με βάρδιες—αναλαμβάνουν τη σίτιση και τη φροντίδα αυτών που δουλεύουν στα πόστα εργασίας, αλλά και αυτών που παραμένουν στον καταυλισμό.

Εδώ, θα ήθελα να επισημάνω πως τόσο στο επίπεδο καθημερινών δραστηριοτήτων όσο και στο επίπεδο του εποχικού εμπορίου η *υποστήριξη* και η *αλληλοκόλυψη* εξακολουθούν να υφίστανται ως πρακτικές ακόμη και στις περιπτώσεις συγκρούσεων ανάμεσα στα μέλη των εκτεταμένων οικογενειών. Κατά την περίοδο που διεξήγαγα επιτόπια έρευνα, δεν ήταν σπάνιο να βλέπω νύφες και πεθερές ή συνυφάδες, αλλά και αδελφούς να μην ανταλλάσσουν κουβέντα μεταξύ τους για μεγάλα χρονικά διαστήματα, όμως να συνεχίζουν να προσφέρουν αμοιβαία στήριξη και κάλυψη στην εργασία.

Επίλογος

Συνοψίζοντας, η ομιλία μου αναπτύχθηκε μέσα από την προσέγγιση των εννοιών της ‘καλής νοικοκυράς’ και του ‘καλού νοικοκύρη’, έννοιες που προβάλλουν κεντρικές στον ιθαγενή λόγο. Οι έννοιες αυτές σχετίζονται με την ικανότητα των γυναικών και των ανδρών να επιτελούν συνδιαστικά και αποτελεσματικά οικονομικές και οικιακές δραστηριότητες στο εκτεταμένο νοικοκυριό. Η νοηματοδότηση της αξίας της «νοικοκυροσύνης» για τους Τσιγγάνους της *Γειτονιάς* γίνεται κυρίως με όρους χρόνου σε σχέση με το πως καταμερίζονται και οργανώνονται έμμισθες και άμισθες οικιακές και εξω-οικιακές εργασίες κατά φύλο και ηλικία. Έτσι, διασφαλίζεται η πολυλειτουργικότητα και η ευελιξία σε μοντέλα εργασιών που αποσκοπούν στη μεγιστοποίηση των εισοδημάτων και την ελαχιστοποίηση των δαπανών της οικογένειας σε συνδυασμό με τη συντήρηση της οικιακής ομάδας και τη φροντίδα των μελών της.

Οι τρόποι με τους οποίους άνδρες και γυναίκες κινούνται σε διαφορετικές σφαίρες απασχόλησης αποτελούν όχημα διαπραγμάτευσης έμφυλων ταυτοτήτων και

ομόφυλων σχέσεων που συντηρούν πρακτικές συγγένειας. Οι πρακτικές αυτές διέπονται από τη λογική της *αλληλοστήριξης* και της *αλληλοκάλυψης* στην εργασία. Τόσο σε παραστασιακό επίπεδο όσο και σε επίπεδο λόγου οι αρχές της *αλληλοστήριξης* και της *αλληλοκάλυψης* συνδέονται με αντιλήψεις του κοινωνικού φύλου που είναι ηλικιακά προσδιορισμένες και τροφοδοτούν συλλογικές αντιλήψεις του «ανήκειν» και της διαφορετικότητας. Το ενδιαφέρον είναι πως μέσα από την *αλληλοστήριξη* και την *αλληλοκάλυψη* οι ίδιες έμφυλες ιδιότητες που εξασφαλίζουν πολυλειτουργικότητα και ευελιξία στα μοντέλα εργασίας των Τσιγγάνων της *Γειτονιάς* ταυτόχρονα αναπαράγουν παγιωμένες ιδεολογίες του φύλου που συγκαλύπτουν τη ρευστότητα των οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών της ζωής τους.

Μεταφέροντας τη συζήτηση σ'ένα ευρύτερο πλαίσιο, η παρούσα ανάλυση διαφοροποιείται από αναλύσεις που συχνά παρουσιάζονται στη βιβλιογραφία των Τσιγγάνων και ερμηνεύουν διαφορετικές εκφράσεις «Τσιγγανότητας» αποκλειστικά σε αντιδιαστολή με τις αντιλήψεις των Τσιγγάνων για τον μη Τσιγγάνο 'Άλλο'. Μέσα από την οικειοποίηση και την επανασηματοδότηση μιας ισχυρής αξίας για τον μη Τσιγγάνικο πληθυσμό, αυτή της «νοικοκυροσύνης», φαίνεται πως οι Τσιγγάνοι της *Γειτονιάς* επαναδιαπραγματεύονται τη θέση τους στην Ελληνική κοινωνία. Η οικειοποίηση και η επανασηματοδότηση της έννοιας της «νοικοκυροσύνης» τους επιτρέπει να αναζητούν τόσο κοινά σημεία αναφοράς όσο και σημεία διαφοροποίησης από τους μη Έλληνες Τσιγγάνους 'Άλλους'.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Campbell, J. (1964) *Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*. Oxford: Claredon Press.
- Danforth, L. (1983) 'Power Through Submission in the Anastenaria', *Modern Greek Studies* vol 1: 203-23.
- du Boulay, J. (1974) *Portrait of a Greek Mountain Village*. Oxford: Claredon Press.
- Dubisch, J. (1986) 'Introduction', in J. Dubisch (ed.) *Gender and Power in Rural Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- Friedl, E. (1962) *Vasilika: A Village in Modern Greece*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Gay y Blasco, P. (1999) *Gypsies in Madrid; Sex Gender and the Performance of Identity*. Oxford: Berg.
- Hirschon, R. (1993a) 'Open Body/Closed Space: The Transformation of Female Sexuality', in S. Ardener (ed.) *Defining Females: The Nature of Women in Society*. Oxford: Berg.
- Liégeois, J. P. (1994) *Roma, Gypsies, Travellers*. Strasbourg: Council of Europe Press.
- Loizos, P. και E. Papataxiarchis (1991a) *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- Loizos, P. και E. Papataxiarchis (1991b) 'Introduction: Gender and Kinship in Marriage and Alternative Contexts', in P. Loizos and E. Papataxiarchis (eds) *Contested Identities: Gender and Kinship in Modern Greece*. Oxford: Princeton University Press.
- Okely, J. (1983) *Changing Cultures: The Traveller-Gypsies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Παπαταξιάρχης και Παραδέλλης (1998) [1992] *Ταυτότητες και Φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Salamon, S. και J. Stanton (1986) 'Introducing the *Nikokyra*: Ideality and Reality in Social Process', in J. Dubisch (ed.) *Gender and Power in Rural Greece*. Princeton: Princeton University Press.
- Stewart, M. (1997) *The Time of The Gypsies*. U.K.: Westview Press.
- Williams, P. (2003) *Gypsy World: The Silence of the Living and the Voices of the Dead*. London: University of Chicago Press.